

СИНТАКТИЧНИ ИНОВАЦИИ В БЪЛГАРСКИЯ ДЕТСКИ ЕЗИК

ВЕЛКА ПОПОВА

ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ“
labling@shu.bg

Резюме: В статията се поставят на обсъждане проблеми, свързани с овладяването на българския език в ранна и предучилищна възраст. На базата на наблюдения на речевата продукция на пет български деца се прави опит да се покаже значението на „синтактичното начало“ за езиковите постижения в онтогенезата. Във фокуса на изследователския интерес попадат синтактичните иновации, чрез които в контекста на потенциала на системата се компенсират езиковият и когнитивният дефицит на детето и се създават условия за разширяването и повишаването на неговата лингвистична компетенция. Речевите данни се анализират и интерпретират и във „вертикален“, и в „хоризонтален“ план. Тази двойно ориентирана изследователска парадигма създава благоприятни предпоставки за оптималното реализиране на главната цел на дадената работа, а именно – феноменът синтактична иновация да се представи не толкова и не само „вертикално“ в качеството му на отклонение от нормата, но и „хоризонтално“ – като помощен езиков механизъм, който осигурява съответната развойна фаза с достъпни за детското разбиране конструкции.

Ключови думи: детска реч, български език, синтактични иновации

SYNTACTIC INNOVATIONS IN THE BULGARIAN CHILD LANGUAGE

VELKA POPOVA

KONSTANTIN PRESLAVSKY UNIVERSITY OF SHUMEN
labling@shu.bg

Abstract: The article analyses problems related to the mastery of the Bulgarian language at early and preschool age. An attempt has been made to show the significance of the “syntactic beginning” for the linguistic achievements in ontogenesis on the basis of some observations on the speech production of five Bulgarian children. The focus of this research is on syntactic innovations, which, in the context of the system’s potential, compensate for the child’s linguistic and cognitive deficits and create conditions for expanding and enhancing his/her linguistic competence. Speech data is analyzed and interpreted both “vertically” and “horizontally”. This double-oriented research paradigm creates favorable conditions for the optimal realization of the main goal we have set, namely the syntactic innovation phenomenon to be presented not so much and not only “vertically” as a deviation from the norm, but also “horizontally” as a supporting language mechanism that provides the relevant development phase with child-friendly constructions.

Keywords: Child language, Bulgarian, Syntactic innovations

1. Увод

В статията се поставят на обсъждане проблеми, свързани с овладяването на българския език в ранна и предучилищна възраст. На базата на наблюдения върху речевата продукция на пет монолингвални деца (Александра, Стефка, Велислава, Богомила, Ивелин)¹ се прави опит да се покаже значението на „синтактичното начало“ за езиковите постижения в онтогенезата.

В българската лингвистична литература синтаксисът на детската реч е бил вече обект на цялостно проучване от гледна точка на лингвистичната прагматика (виж Стоянова/Stoyanova 1987; 1990; 1992) и на психолингвистиката (виж Попова/Popova 2000; 2007; 2012). Изследователите са единодушни, че българските деца сравнително рано и бързо овладяват основните синтактични структури (в рамките само на първите три години от живота си), което се обяснява с това, че българският език „принадлежи към езиците с относително „прозрачна“ повърхностна структура“ (Стоянова/Stoyanova 1987: 596). Наред с наличието на специални морфологични маркери за изразяване на различни синтактични отношения при овладяване на синтаксиса на родния език българските деца са облекчени и подпомогнати още и от наличието на т.нар. „местоименна реприза“ (Маслов/Maslov 1982: 304). Това явление, известно в българската лингвистика като дублиране на синтактични категории (виж Пенчев/Penchev 1984; Савова/Savova 1994; 1996), осигурява повторно връщане към дадена синтактична позиция, като при това се дублира (уточнява) нейният „синтактичен смисъл“, без да се привлича нов семантичен компонент. В този смисъл напълно обясним е фактът, че в детската реч дублирането се появява твърде рано, като скоро след това то се реализира в разнообразието от конструкции, характерно за речта на възрастните носители на езика. А наличието на способност у детето да „замести“ и „повтори“ синтактична позиция с местоименна дума е еднозначен показател за вече изграден усет към категориалния статус на синтактичните единици.

Предложеното изследване се вписва в традицията на проучвания на детския синтаксис, като целта вече не е да се регистрират разнообразните факти на неговото ранно усвояване, а по-скоро да се обърне внимание на неговите „провали“. Те намират израз в специфични оказионални конструкции, които, доколкото са резултат от диктата на езиковата система, крият в себе си потенциала на вътрешен езиков механизъм, който в една или друга степен подпомага онтогенезата и превръща детето в активен участник в този процес.

2. Детските езикови иновации като вариации на „отрицателния езиков материал“

Във фокуса на предлаганата работа попадат детските речеви иновации, които се разбират като специфична разновидност на т. нар. „отрицателен

езиков материал“. В лингвистичната традиция този термин е въведен от руския лингвист Л. В. Щерба, който отбелязва, че „ролята на този материал „е грамадна и все още съвършено неоченена в езикознанието“ (Щерба/Shcherba 1974: 33). Същевременно с това той откроява като най-важна част на „отрицателния езиков материал“ грешките, които допускат децата в хода на овладяването на родния език в зората на своя живот.

Имено грешките на децата са най-добрият източник за получаване на сведения за усвоявания от тях език, за йерархичната организация на езиковите правила, за сложното устройство на граматичните категории и т.н. Показателни в това отношение са думите на един от знаковите изследователи в руската онтолингвистика А. Н. Гвоздев, според когото „разпределението на определени групи от еднородни явления в езика в реда, в който те се появяват последователно при децата, а така също и характерните отклонения в детския език от езика на възрастните могат да доставят немалко данни, за да се разкрие естественото групиране на различни елементи в системата на езика“ (Гвоздев/Gvozdev 1981: 9). Наричайки детските отклонения от нормата „образувания по аналогия“, той отбелязва, че „детето открива стихията на езика без каквото и да било изкривяване“ (Гвоздев/Gvozdev 1981: 16), което позволява този материал да се смята като по-ценен в лингвистично отношение, отколкото например грешките на хора, усвояващи даден език като втори, отклоненията от нормата в разговорната реч, оказионализмите в художествената реч и т.н.

През последните няколко десетилетия с налагането на лингвистиката на детската реч като самостоятелно научно направление отклоненията от нормата, регистрирани в хода на езиковата онтогенеза, вече се разглеждат в нов ракурс, а именно не толкова с оглед на техния характер на външни доказателства при решаването на едни или други лингвистични проблеми, а по-скоро с оглед на разбирането на детския език като „самоценен обект“ (термин на Р. М. Фрумкина). Така в изследователския фокус се оказва самият процес на овладяване на езика сам по себе си и в този контекст отклоненията от нормата в речта на децата вече се разглеждат като своеобразни етапи на процеса на усвояване на езика от детето, в резултат на което би могло да се открие стратегията на усвояване на езика.

Отклонения от нормата в речта на детето вече е прието да се обозначават като иновации. Този термин се използва широко и от руски, и от западни изследователи на детската реч (срв. Clark 1993), но се разбира по различен начин. Едни автори приемат иновациите като способни да влязат в обща употреба, т.е. да се установят в езика (това съответства на дефинирането на иновациите в „Словарь лингвистических терминов“ на О. С. Ахманова (Ахманова/Ahmanova 1969: 178). Други автори, отчитайки кратковременния характер на иновациите, ограничават тяхната сфера на употреба в речта. Така, според Косериу „Иновацията не е изменение. Езиковото изменение („изменението в езика“) представлява само по себе си разпространение или обобщаване на иновацията“ (Косериу/Coseriu 1963: 192).

Във връзка с целите на това изследване иновациите се интерпретират по-близко до смисъла, предложен от Е. Косериу, т.е. те се разбират като речев факт, който противоречи на общото използване. Фактът, че една и съща иновация може да се появи не в една, а в редица различни речеви ситуации, подчертава само факта, че степента на нейните вътрешнолингвистични условия е достатъчно висока, за да предизвика образуването на тази конструкция при наличието на подобни условия. Принципно свойство на иновациите е тяхната производимост, а не възпроизводимостта им в речевия процес. Същевременно паралелно би могъл да се използва и терминът „оказионализъм“, но в неговото широко разбиране.

В речта на децата се наблюдават различни типове иновации: словообразователни, морфологични, лексикосемантични, синтактични. Веднага трябва да се отбележи, че при представянето на тези феномени в детската реч е необходимо да се отчете двустранният характер на речевата дейност, който предполага компонентите възприемане (comprehension) и продукция (production) на речта. Това би позволило при анализа на детските иновации да се разграничат две групи, а именно иновации като следствие, отклоняващо се от нормите за анализ на езиковите единици в езика на възрастните, и иновации като следствие, противоречащо на нормата за синтез на езиковите единици. Макар че в настоящата работа акцентът е върху иновациите, свързани с продукцията на речта, не биха могли да бъдат игнорирани и иновациите, в които намира едно или друго несъответстващо на нормата разбиране на синтактичните единици. При някои от последните проблемите на детската перцепция се коренят в асиметрията между повърхнинната и дълбинната конструкция на изказването (срв. пример 1), а при други – в лексикалносемантичния дефицит на съответната временна езикова система (срв. пример 2).

Пример 1:

МАМ: *Ти си просто дете.*

%сом²: Майката (МАМ) успокоява детето в ситуация, в която то видимо не се справя с нещата, като изтъква, че причината е в това, че то е все още *само* дете. При това тя използва *просто* адвербиално в конструкцията.

STE (4;0): *Не съм просто дете. Умна съм.*

%сом: Детето обаче разпознава атрибутивна конструкция *просто дете* и е много ядосано и сърдито.

Пример 2:

МАМ: *Като излезеш на простор, ти се тича, играе, лудува.*

STE (4;6): *А-а, това е простор да простираш. Нали, мамо?!*

Във фокуса на настоящата работа на първо място попадат синтактичните иновации, които се регистрират с появата на фазата на двусловните детски изказвания, като при това приемаме идеята за „синтактичния“ характер на проговарянето в зората на човешкия живот. Тази идея съвсем не е нова. Тя е изказана отдавна от руския психолог Л. С. Виготски: „В разви-

тието на семантичната страна на речта детето започва с цялото, с изреченията, и едва по-късно преминава към овладяването на частните смислови единици, значенията на отделните думи, като разчленява своята обща, изразена в еднословното изказване мисъл на ред отделни, свързани помежду си словесни значения“ (Выготский/Vygotskii 1996: 307). В потвърждение на казаното може да се приведат множество примери от психолингвистичната изследователска традиция, в които се подчертава, че най-ранните речеви продукти на детето – холофразите – представляват сами по себе си пълноценни изказвания, чийто референт не е отделен предмет или негов признак, а цялостна ситуация. Същевременно обаче, за разлика от по-късно появилите се дву- и многословни изказвания, в еднословните изказвания ситуацията е отразена неразчленено, като при това за нейното обозначаване се избира тази дума, която означава когнитивно най-значимия за детето компонент на ситуацията.

В предлаганата работа ще се направи опит да се покаже значението на „синтактичното начало“ за езиковите постижения и в следващите фази. Във връзка с това ще бъдат наблюдавани и анализирани синтактични иновации, чрез които в контекста на потенциала на системата се компенсират езиковият и когнитивният дефицит на детето и се създават условия за разширяването и повишаването на неговата лингвистична компетентност. С други думи казано, феноменът синтактична иновация ще бъде анализиран не толкова и не само „вертикално“ – в качеството му на отклонение от нормата, а по-скоро „хоризонтално“ – като помощен езиков механизъм, който осигурява съответната фаза с достъпни за детското разбиране конструкции.

3. Синтактични иновации в процеса на продукция на реч

Ако една нова единица се включва във вече формираща се система от отношения, тогава поради натиска на системата върху нея може да възникнат различни видове иновации, като например синтактични иновации, които са резултат от използването на правила във връзка с дадена единица, които не са приложими според езиковата норма и ограниченията, наложени от традицията. Такива случаи показват, че езиковите правила не са напълно усвоени – детето не е запознато с начините на тяхното нормативно, традиционно внедряване.

Синтактични иновации се регистрират и в разговорната реч на възрастните носители на езика, като при това причината за тяхната поява се осъзнава в различна степен от страна на говорещия. Така тя би могла да се открие или в желанието да се преодолеят обичайните стереотипи (като например: *Аз не съм дебел, а съм нисък*), или да се усили експресивността, или в някои случаи просто става дума за неконтролируеми от съзнанието „провали“ в механизма на пораждаване на реч поради нейния спонтанен характер и условията на комуникацията (срв. пример 3).

Пример 3:

ТАТ: *Какво има за вечеря? Как са децата?*

%sit: Бащата (ТАТ) се прибира от работа и затрупва майката (МАМ) с двата въпроса, като без да изчака отговора на първия, вече е задал втория.

МАМ: *Мусака с ангина.* (За вечеря има мусака. + Децата са с ангина.)

Характерно е, че при възрастните контаминациите от този тип на цялостни блокове от думи се срещат по-скоро като нонсенс и като изолирани факти, докато в речта на децата техните прояви се открояват закономерно, т.е. със значително по-голяма честота от очакваното. Обяснението може би се крие във факта, че детската когниция е изключително богата на нелинейни процеси, в рамките на които, когато се осъществява съвместяването, обединяването, образуването, формирането на мисълта на базата на съчетаването на тези цялостни блокове (екстраполирани по-скоро в синтагми, отколкото в отделни лексикални единици), някои от думите неизбежно се губят, изпадат, пропадат, а от оставащите се образуват много странни комбинации от картини (срв. примери 4–10).

Пример 4:

ALE (3,8–3,9) *Аз съм много силна от него.*

(Контаминация: Аз съм много силна + Аз съм по-силна от него)

Пример 5:

ALE (1,11–2,1): Редовна употреба на следните изказвания:

Ето са. (в значение 'Ето ги'.)

Ето съм. (в значение 'Ето ме')

Няма съм. (в значение 'Няма ме')

Пример 6:

STE (2,6)

МАМ: *Как се казваш?*

STE: *Стефка.*

М: *Другото ти именеце как е?*

STE: *Димитрова.*

МАМ: *А другото?*

STE: *Попова.*

МАМ: *Значи се казваш Стефка Димитрова Попова.*

STE: *Значи съм казвам Стефка Попова.*

Пример 7: STE (3;0): *Нито пък не искам да спя.*

Пример 8: STE (5;0): *Нито сега ще дойда.*

Пример 9: STE (5;6): *Нито пък не дойде.*

Пример 10: PAV (4;0): *Ако не ме родеше, щеше никой да не ти разтриваше главата.*

В хода на процеса на овладяване на езика се наблюдават и типично детски иновации, които не са характерни за спонтанните речеви прояви на възрастните носители на езика. Някои от тях може да се определят като за-

кономерни, доколкото тяхното присъствие е в някаква степен предположено от съответната фаза на езиковата онтогенеза. Така например по времето на появата и господството на двусловните изказвания се наблюдава категорична ориентация към твърд словоред, който се проявява в това, че в повечето случаи субектът предхожда предиката. Същото се наблюдава и по отношение на прекия обект и предиката. Особено показателни в това отношение са ранните конструкции от тази фаза със значение *принадлежност и отнесеност на даден предмет към определено лице*, в които компонентът, обозначаващ лицето, е винаги на първо място (срв. примери 11–12), като тази закономерност се съхранява и в по-късно появилите се предложни имена с *на* (срв. примери 13–14).

Пример 11: ALE (1;3): *Мама тийтата [:кутийката].*

Пример 12: VII (1;6): *Лили коле [:колело].*

Пример 13: BOG (2;1): *Наа мамунаата [:маймуната] същеето [:сърцето].*

Пример 14: IVE (2;7): *На Ичи [:Ивелин] шината [:машината].*

Примерите показват, че словоредът на началните детски изказвания невинаги се определя от съответните закономерности на подреждане на компонентите в изказванията на възрастните. Така например за книжовния български е обичайна конструкцията, в която *определението прилагателно* предшества *определяемото съществително*. В речта на детето обаче като правило прилагателното се разполага след съществителното (срв. изказвания от типа: ALE: *Мама мойта*. и IVE: *Жабка мака [:малка].*) И този „детски“ начин на подреждане на думите в много по-голяма степен удовлетворява естествената логика. Предметът в нашето съзнание на практика предшества своя признак, но независимо от това, когато ние конструираме фраза, успяваме да подменим местата на думите, за да създадем конструкция, удовлетворяваща нормата. Детето все още не владее пълноценно техниката за пораждаване, която в психологически план би могла да се определи като предвиждане. В този смисъл може да се предположи, че в подобни случаи вероятно става дума за оригинални собствено детски образувания (т.е. конструирани самостоятелно от детето), докато паралелно съществуващите по-обичайни за съвременния български конструкции по-скоро биха могли да се схванат като заимствани от речта на възрастните в резултат на подражание. Същевременно обаче в такива случаи има опасност от свръх-интерпретация, тъй като аграматичността на изказванията от тази онтогенетична фаза не дава възможност да се разчете еднозначно отношението *прилагателно – съществително* като атрибутивно. То би могло да бъде схванато и като предикативно. За съжаление, в този период употребата на прилагателни е твърде оскъдна, за да се наблюдава достатъчно голям корпус от употреби, но това би могло да се компенсира чрез изследвания, в които по-задълбочено се анализират както самата ситуация на употреба, така и прозодичните характеристики. Реализмът на твърдението за съ-

ществуването на подобна словоредна иновация по-скоро би могъл да бъде апробиран на базата на наблюдение и анализ на детски конструкции от следващата онтогенетична фаза, в която компонентите в изказването вече са повече от два, а отношенията са еднозначно разпознаваеми.

Тази насоченост към определен ред на думите като начин за разграничаване на синтактичните функции на компонентите от периода, когато детето не разполага все още с възможности да разграничи тези функции чрез формообразователни афикси, е универсална закономерност, наблюдавана във всички езици (Слобин/Slobin 1984: 176), независимо от това дали словоредът на съответния език е свободен. Ето защо би могло да се предположи, че става дума за реализация на някакво дълбинно синтактично правило, което в редица езици не е получило развитие на нивото на нормата, но независимо от това се усеща от децата. А широката представеност на такъв тип конструкции в българската детска реч е явно свидетелство за словоредна иновация, чието доминиране във фазата на двусловните изказвания компенсира синтактичната недостатъчност на тези ранни конструкции, в които обикновено липсват глаголен предикат, предлози, съюзи.

В следващите фази на езиковата онтогенеза се регистрират отделни случаи сред изследваните деца, в които доминирането на определена словоредна иновация се оказва характерна само за известен период от време за речевата продукция на съответното лице, след което постепенно се изживява и изоставя. Във връзка с това е интересно да бъдат споменати наблюденията върху две от изследваните деца (STE и ALE), за които е характерно абсолютизирането на словоредния модел *подлог – сказуемо* в определени случаи. Преди да бъдат интерпретирани набелязаните детски изказвания, е целесъобразно да се провери как е регламентиран даденият модел в академичната граматика на съвременния български език. Там е формулирано, че „основен граматичен словореден модел на българския език е редът подлог (...) – сказуемо (...). Този словоред, който е почти универсален за аналитичните езици като българския, е основен и обичаен за българския език“ (Грамматика/Gramatika 1983: 274). Абсолютизацията на този модел при двете изследвани деца се наблюдава в сложни съставни изречения със съюзна връзка ЗА ДА: (1) ГЛАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ + ЗА ДА + ПОДЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ (ПОДЛОГ – СКАЗУЕМО) и (2) ЗА ДА + ПОДЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ (ПОДЛОГ – СКАЗУЕМО) + ГЛАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ, например:

Пример 15: STE (4;3): *Тихо кажи на татко, ЗА ДА Сашето не чуе.*

Пример 16: STE (4;5): *ЗА ДА всичко е в ред, се старая. ... а също така и ЗА ДА тя помисли, че не е дошла.*

Тази свръхгенерализация се дължи вероятно на факта, че наблюдаваните деца приемат дадения словоред като напълно граматикализиран (неподатлив на промени) в конструкции със ЗА ДА, докато във всички останали случаи редът ПОДЛОГ – СКАЗУЕМО е разчупен и освободен. Съще-

временно тези синтактични иновации представляват свръхправилни конструкции, чието присъствие в речта и на двете наблюдавани деца е изключително осезателно във възрастта около четвъртата година. Те биха могли да се интерпретират, от една страна, като грешки дотолкова, доколкото дразнят усета ни на осъзнати носители на българския език. От друга страна обаче, тяхната висока честота на употреба може би е сигнал за една нова степен на знаене на езика. Нещо повече, „следи“ от тези синтактични иновации са регистрирани при двете наблюдавани деца и в първите няколко години на следващия (училищния) период.

Появата и скоростното разгръщане на многословните изказвания в лингвистичната онтогенеза са съпътствани от лексикална експлозия и интензивно морфологично развитие. Този комплекс от постижения помага на детското изказване да се освободи от оковите на ситуацията *тук и сега*, а в синтактичните иновации вече се оглеждат много по-сложни конструкции, включващи двойното отрицание. Показателни за нелекия път до тяхното усвояване и на равнището на продукцията, и на равнището на перцепцията са следващите примери.

Пример 17: ALE (1;11): *Майката нищо не има.* (‘Майката няма нищо.’)

Пример 18: ALE (2;4): *Аз винаги не ходя* (‘Аз никога не ходя.’)

Пример 19: ALE (3;8)

ALE: *Той не трябва да не я обича!*

МАМ: *Какво?*

ALE: *Той няма да не я обича! Абе, трябва да я обича!*

4. Заключение

Анализираните случаи в предложената работа не могат да изчерпят формалното и функционалното многообразие на синтактичните иновации в детската реч. Предложените за коментар и дискусия резултати са малка част от по-голямо изследване, чиято амбиция е да обхване и систематизира типичните иновации, които се появяват в хода на синтактичната онтогенеза на българския език. Напълно разбираемо е, че поради ограничения обем на текста останаха неразгледани редица важни проблеми на овладяването на разнообразието и лексикалната репрезентация на предикатите, съюзните връзки и др. В предложената статия основната цел беше ограничена до панорамното представяне на проблематиката и поставянето на акцентите, като при това във фокус беше не намирането на отговори, а поставянето на въпросите и маркирането на пътищата за тяхното разрешаване. Направените наблюдения и анализи на детски епизодни конструкции в предложеното пилотно проучване ясно показват, че тези конструкции не са просто любопитен екзотичен езиков феномен, а заслужават задълбочено проучване, доколкото носят заряда на вътрешни помощни езикови механизми, които подпомагат и оптимизират процеса на онтогенезата.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Вместо имената на изследваните деца в текста са използвани трибуквени кодове, както следва: Александра – ALE, Стефка – STE, Велислава – VIL, Богомила – BOG, Ивелин – IVE. Възрастта им е отбелязана според следния стандарт: първата цифра означава годините, втората – месеците, като двете рубрики са отделени с точка и запетая.

² Илюстративните примери са ексцерпирани от Българския корпус с детска реч, разработен от екип на Лабораторията по приложна лингвистика към Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ по проекта ClaDa-BG (Споразумение № Д 01-164/28.08.2018 г.). Данните са транскрибирани в CHAT-формат на системата CHILDES (<https://chilDES.talkbank.org/>), в която освен основните редове с репликите на участниците в интеракцията са включени и служебни редове (%som – коментар и %sit – ситуация), в които се дава допълнителна информация, необходима за еднозначното тълкуване на детските изказвания.

ЛИТЕРАТУРА

- Ахманова 1969: *Ахманова, О. С.* Словарь лингвистических терминов. Москва, Советская энциклопедия.
- Выготский 1999: *Выготский, Л. С.* Мышление и речь. Москва, Лабиринт.
- Гвоздев 1981: *Гвоздев, А. Н.* От первых слов до первого класса: Дневник научных наблюдений. Саратов, Издательство Саратовского университета.
- Грамматика 1983: Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис. София, Издателство на БАН.
- Косериу 1963: *Косериу, Э.* Синхрония, диахрония и история. – В: Новое в лингвистике. Вып. III. Москва, Издательство иностранной литературы, с. 142–343.
- Маслов 1982: *Маслов, Ю. С.* Грамматика на българския език. София, Наука и изкуство.
- Пенчев 1984: *Пенчев, Й.* Строеж на българското изречение. София, Наука и изкуство.
- Попова 2001: *Попова, В.* Психолингвистика на развитието. Когнитивни аспекти на синтактичната компетенция. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“.
- Попова 2007: *Попова, В.* Експериментално изследване на детската граматика. – В: Психолингвистични изследвания. Сборник в чест на проф. д-р Татяна Слама-Казаку. София, Рива, с. 251–271.
- Попова 2012: *Попова, В.* Специфические особенности болгарского синтаксического онтогенеза. – В: Проблемы онтолингвистики – 2012. Материалы международной научной конференции, посвященной 139-летию со дня рождения К. И. Чуковского и 120-летию со дня рождения А. Н. Гвоздева. Санкт-Петербург, Златоуст, с. 168–175.
- Савова 1994: *Савова, Ив.* Субстантивно-прономинални подложни конструкции в разговорната реч. – В: Проблеми на българската разговорна реч. Кн. 2. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 83–95.

- Савова 1996: *Савова, Ив.* Бележки върху подложните прономинално-субстантивни конструкции в спонтанната устна реч. – В: Епископ-Константинови четения. Т. 2. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, с. 16–24.
- Слобин 1984: *Слобин, Д.* Когнитивные предпосылки развития грамматики. Москва, Прогресс.
- Стоянова 1987: *Стоянова, Ю.* Онтогенеза на българското изречение. – В: Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 3. Съвременен български език. София, БАН, с. 595–603.
- Стоянова 1990: *Стоянова, Ю.* Въпросителните изказвания в ранната детска възраст (прагматичен, граматичен и семантичен аспект). – В: Годишник на Софийския университет, т. 83, № 1. Езикознание, с. 5–40.
- Стоянова 1992: *Стоянова, Ю.* Вашето дете говори. Речеви актове в ранната детска възраст. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Щерба 1974: *Щерба, Л. В.* Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, Наука.
- Clark 1993: *Clark, E.* The Lexicon in Acquisition. Cambridge, Cambridge University Press.

REFERENCES

- Akhmanova 1969: *Akhmanova, O. S.* Slovar' lingvisticheskikh terminov. Moskva, Sovetskaia entsiklopediia.
- Coseriu 1963: *Coseriu, E.* Sinkhroniia, diakhroniia i istoriia. – In: Nove v lingvistike. Vyp. III. Moskva, Izdatel'stvo inostrannoi literatury, s. 142–343.
- Gramatika 1983: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 3. Sintaksis. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Gvozdev 1981: *Gvozdev, A. N.* Ot pervykh slov do pervogo klassa: Dnevnik nauchnykh nabludenii. Saratov, Izdatel'stvo Saratovskogo universiteta.
- Maslov 1982: *Maslov, Yu. S.* Gramatika na balgarskiya ezik. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Penchev 1984: *Penchev, Y.* Stroezh na balgarskoto izrechenie. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Popova 2000: *Popova, V.* Psiholingvistika na razvitieto. Kognitivni aspekti na sintaktichnata kompetentsiya. Shumen, UI “Епископ Константин Преславски”.
- Popova 2007: *Popova, V.* Eksperimentalno izsledvane na detskata gramatika. – In: Psiholingviestichni izsledvaniya. Sbornik v chest na prof. d-r Tatyana Slama-Cazaku. Sofia, Riva, s. 251–271.
- Popova 2012: *Popova, V.* Spetsificheskie osobennosti bolgarskogo sintakticheskogo ontogeneza. – In: Problemy ontolingvistiki – 2012. Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, posviashchennoi 139-letiiu so dnia rozhdeniia K. I. Chukovskogo i 120-letiiu so dnia rozhdeniia A. N. Gvozdeva. Sankt-Peterburg, Zlatoust, s. 168–175.
- Savova 1994: *Savova, Iv.* Substantivno-pronominalni podlozhni konstruktsii v razgovornata rech. – In: Problemi na balgarskata razgovorna rech. Kn. 2. Veliko Tarnovo, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, s. 83–95.

- Savova 1996: *Savova, Iv.* Belezhki varhu podlozhnite pronominalno-substantivni konstruktсии v spontannata ustna rech. – In: Episkop-Konstantinovi cheteniya. T. 2. Shumen, UI “Episkop Konstantin Preslavski”, s. 16–24.
- Shcherba 1974: *Shcherba, L. V.* Iazykovaia sistema i rechevaia deiatel'nost'. Lenin-grad, Nauka.
- Slobin 1984: *Slobin, D.* Kognitivnye predposylki razvitiia grammatiki. Moskva, Progress.
- Stoyanova 1987: *Stoyanova, Yu.* Ontogeneza na balgarskoto izrechenie. – In: Vtori mezhdunaroden kongres po balgaristika. T. 3. Savremen en balgarski ezik. Sofia, BAN, s. 595–603.
- Stoyanova 1990: *Stoyanova, Yu.* Vaprositelni izkazvaniya v ranna detska vazrast. – In: Godishnik na Sofiyskia universitet, t. 3, № 1. Ezikoznanie. Sofia, s. 5–40.
- Stoyanova 1992: *Stoyanova, Yu.* Vasheto dete govori. Rechevi aktove v rannata detska vazrast. Sofia, UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- Vygotskii 1999: *Vygotskii, L. S.* Myshlenie i rech'. Moskva, Labirint.

✉ *проф. д-р Велка Попова*
Катедра по български език
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
ул. „Университетска“ № 115А, 9700 Шумен, България

✉ *Prof. Velka Popova, PhD*
Department of Bulgarian Language
Konstantin Preslavski University of Shumen
115A Universitetska St., Shumen 9700, Bulgaria